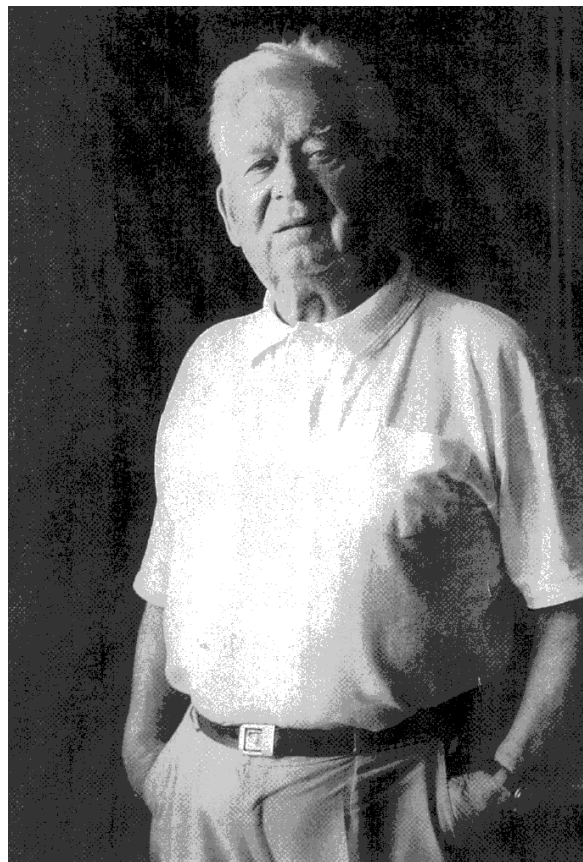

Profesor EUGEN KRAMÁR, architekt SKA číslo 0001
Bohumil Kováč, 2024

Dňa 5. mája si pripomínáme narodenie významného slovenského architekta, spoluzakladateľa slovenského architektonického školstva, jedného jeho z prvých profesorov, Eugena Kramára. Narodil sa v roku 1914 v Deviči v okrese Krupina, otec Cyril bol evanjelickým kňazom. S manželkou Valériou mali päť detí, z toho dve dcéry. Eugen bol druhé najstaršie dieťa. Na základnú školu chodil vo Vrútkach, kam sa rodina presťahovala.

Život Eugena Kramára bol plný ťažkých osobných krívd, dramatických zvrátov, ale napriek tomu úspešného architektonického diela. Štefan Svetko, významný architekt (spoluautor napr. obrátenej pyramídy budovy rozhlasu) v predslove knihy (1) píše: „Jeho život a architektonická tvorba v ňom predstavuje zložitú anabázu človeka, obdareného vlastnosťou bájneho Sifysa...odoláva nepriazni, príkoria, žalárovaniu, ale naďalej tvorí a organizuje, lebo je presvedčený o pravde architektúry, o svojej pravde“. My si dovoľíme tvrdiť, že to všetko mohol prekonať aj vďaka svojej nezlomnej viere, ktorá mu bola vštepená hlboko do srdca. Ale aj vďaka vzájomne sa milujúcej rodine, ktorú považoval nadovšetko. S manželkou Ruženou, rodenou Kordovou, sa zbral v roku 1941, mali tri deti.

Po ukončení vysokej školy sa republika ocitla v rozpade a mladý architekt sa vracia na Slovensko, kde v Trenčíne absolvuje základnú vojenskú službu (1938-40). Tesne pred ňou ešte pracuje v stavebnej firme Hlavaj-Palkovič-Uličný v Martine. Po vojenčine krátko praxuje v ateliéri Fr. Weinwurma a neskôr pôsobil ako stavbyvedúci vo firme Tatra. V roku 1942 so Štefanom Lukačovičom si zakladajú architektonickú kanceláriu. Z tejto spolupráce vzišlo podľa chronológie jeho diela cca 80 architektonických realizácií, štúdií alebo súťažných návrhov. Túto spoluprácu ukončil rok 1948, keď vznikli štátne projektové ústavy a súkromné kancelárie museli zaniknúť. Z realizácií tohto povojnového obdobia ich spoločnej tvorby spomeňme budovu Slovenskej národnej banky a Divadla P. O. Hviezdoslava (1943-1955), ktorú získali na základe súťažného návrhu E.

Kramára, v súťaži vypísanej v r. 1941. Ich zákazky pochádzali z celého Slovenska, z vojnového obdobia spomeňme ešte budovu Štátnej banky v Trenčíne vo vstupe do pamiatkovej zóny (1943-49), poštový úrad v Handlovej (1944), nemocnice na Myjave (1944-50) a v Námestove (1944), Hlavnú poštu v Trnave, základné školy v Kamienke (1943-45), Rudníku a Hrnčiarskych Zalužanoch (obe 1943).

V období 1945 – 50, ktoré Kramár nazval „moje krátke a najplodnejšie roky“, vzniklo niekoľko významných verejných budov, napr. Geologický ústav D. Štúra v Bratislave, administratívne budovy Ústredného riaditeľstva štátnych lesov na Staromestskej ul. a budovu Fondu národnej obnovy na Dobrovičovej (dnes Min. pôdohospodárstva SR, 1947-52). Ak sú dnes na budove pamätné tabule k nežnej revolúcii 1989 a obetiam násilnej kolektivizácie v 50-tych rokoch, mala by tu byť rozhodne aj pamätná tabuľa perzekuovanému spoluautorovi stavby E. Kramárovi, o čo by sa SKA a magistrát mesta mohli zasadiť. Najznámejšou je budova Ústrednej poštovej správy na Nám. Slobody v Bratislave (1946-51). Špecifickú príchut' má budova Zboru národnej bezpečnosti na Račianskej ul., kde bol ako jej autor vyšetrovaný. Dopyt po bytoch po vojne priniesol realizáciu viacerých obytných budov s výbornými dispozíciami v Bratislave na Záhradníckej ul. (1945), dom baní a hutí na Nálepckovej (1947), bytové domy na Vajnorskej, Krížnej, Záhradníckej, nám. M. Benku a Dostojevského, ako aj na Myjave, v Novom Meste n. Váhom a Topoľčanoch. Súčasťou ich zákaziek boli aj rodinné domy a vily, z ktorých vyniká najmä vila I. Lančariča v Trenčianskych Tepliciach (1943-46). Svoj vlastný rodinný dom v Bratislave na Riviére v Karlovej Vsi si ale navrhol sám (1949).

Z tohto povojnového obdobia pochádza aj niekoľko rekonštrukcií a úprav námestí, napr. v Prievidzi v spolupráci so sochárom R. Pribišom (bez Lukačoviča, 1948), námestia s pomníkom SNP v Sabinove so sochárom V. Hučkom (1948), v Trnave (1948) a nerealizované v sv. Kríži nad Hronom, tieto už navrhoval aj s Lukačovičom. Problematike verejných priestorov sa venoval aj neskôr. S dcérou architektkou Zinou (Mihalčíková, rod. Kramárová) a sochárom Pribišom sa podpísali pod výzor Námestia SNP v Rajci (1972) a v Starej Turej (1976). V Rajeckých Tepliciach s R. Pribišom realizoval fontánu (1978).

V oblasti urbanizmu sa v roku 1942 sa zúčastnil veľkej súťaže na univerzitné mesto na hradnom vrchu (s Andrikom a Meliškom), kde patril k tým málo súťažným návrhom, ktorý zachovával ruinu hradu. V tom istom roku sa zúčastnil s Lukačovičom súťaže na Vládnú štvrť v Bratislave (na zástavbu dnešného Nám. Slobody), na tento vtedy neocenený návrh naviazali v r. 1946 návrhom budovy Ústrednej poštovej správy. V r. 1943 vypracoval s Lukačovičom regulačný plán Myjavy, v 1946 Cífera, z neskoršieho obdobia sú urbanistická štúdia Petržalky (1970 s Csellághom, Mikulášom a Zemanom) a štúdia centra Myjavy (1991 s Mihalčíkovou). V rokoch 1968-69 spracoval podrobné územné plány centra Vrútok (s D. Rakšánym), Štrbského Plesa (s V.Dohnalom) a Starého Smokovca.

V povojnovom období sa Kramár výrazne angažoval v spoločenskom uplatnení architektov. Po E. Bellušovi sa v r.1947 stal druhým predsedom Spolku architektov. Spolu s Bellušom sa výrazne angažoval na založení architektonického vzdelávania na Slovensku, 1.10. 1947 bol menovaný za mimoriadneho a v roku 1950 za riadneho profesora SVŠT na Oddelení inžinierskeho staviteľstva. V období po 1948 sa už ale rušili súkromné architektonické kancelárie a architekti namiesto výkonu slobodného povolania sa stali radovými zamestnancami štátnych projektových ústavov. Pre mnohých to znamenalo faktický zánik výkonu povolania (napr. Belluš). Tak zanikla aj spoločná kancelária Kramár-Lukačovič. Kramár si spojenie s praxou zachoval ako externý zamestnanec Stavoprojektu (vtedy krátko Krajský architektonický ateliér), určite vďaka tomu, že jeho zakladateľom v r.1948 sa stal jeho partner Lukačovič, ktorý tu bol do r.1957 aj riaditeľom. Bolo to ale práve školské prostredie, kde Kramár po roku 1948 začal cítiť nástup komunistických praktík, proti ktorým vyjadroval svoj ľudský odpor.

19. novembra 1950 sa začala úplne nová etapa života Eugena Kramára. Bol to jeho posledný deň na slobode, keď si ho večer prišli vyzdvihnúť príslušníci ŠTB. Odtrhli ho od rodiny, manželky

a troch malých detí, bez rozlúčky... Ak pátrame po dôvodoch zatknutia, sú absurdné. V archíve STU (11) sa nachádza list, v ktorom Povereníctvo školstva, vedy a umenia prof. Kramárovi zastavuje od 15.1.1951 vyplácanie mzdy z dôvodu "zatknutia pre protištátnu činnosť". Dva roky strávil na samotke bez ceruzky, kontaktu s okolím, mesačne mohol prijať a odoslať jeden korešpondenčný cenzurovaný listok, takže mnohé mu ani nedoručili alebo neodoslali....Sám uvádza, že len s Božou pomocou prekonal útrapy, ktorým mnohí podľahli nielen duševne, ale zaplatili aj nevinným životom...Neskôr ho transportovali do Ilavy, kde boli aj rysovacie stoly. Tu vznikol jeho pojem „basoprojekta“. To že ho ako vážna poverili architektonickými a projektovými úlohami, považuje vo svojich pamätiach za Božské šťastie v nešťastí. S ďalším väzneným švagrom T. Kleinom rekonštruoval väzenský komplex v Ilave a navrhol budovu okresného súdu v Námestove. Po dvoch rokoch väzby dostal 14 rokov... ako píše súd bol ukončený bez písomného rozsudku. Presunuli ho do Prahy na Pankrác. Aj tu – našťastie – mu pobyt medzi väzenskými múrmi spríjemňovala práca architekta a to až do prepustenia v r.1960. Netušil, že tu pracoval aj iný profesor SVŠT, V. Píffl. Projektoval a aj viedol stavebné práce na rekonštrukcii kláštora Barnabitiiek v Prahe na Hradčanskom námestí pre vládne a stranícke účely.

V roku 1960 sa vďaka amnestii prezidenta republiky A. Novotného, pri príležitosti sviatku 9.mája a keď sa blížila zmena Ústavy ktorou sa Československá republika mala premenovať na socialistickú, dočkal prepustenia. Po rokoch sa zvítal s deťmi a rodinou, ktorá bola deložovaná do biednych podmienok do Vrútok, keďže rodinný dom v Bratislave im skonfiškovali na účely materskej škôlky. Profesor Kramár hľadal návrat do civilného života architekta. Uvedomoval si ale, že bratislavské spolitizované prostredie nebude vhodné, zavrhol aj návrat na fakultu a obrátil sa na východ. Tu mu pomocnú ruku poskytol Stavoprojekt Košice, kde v rokoch 1960-1967 pôsobil ako vedúci projektant. A je aj paradoxom doby ale aj príznakom blížiaceho sa politického odmäku, že relatívne krátko po prepustení bol v r.1964 vyznamenaný Za zásluhy o výstavbu. Stalo sa tak ešte pred rokom 1967, kedy bol v plnom rozsahu rehabilitovaný. A to ho ešte len mnohé diela hodné tohto ocenenia čakali. Kramár spolu so Š. Svetkom zakladá v r. 1967 Združené projektové ateliéry pri Zväze architektov.

V spolupráci najmä s mimoriadne talentovaným Jánom Uličným – Šprlákom naprojektoval mnohé významné stavby v Košiciach a okolitých mestách. Spomeňme Hutnícku priemyslovku, Telekomunikačné centrum s malou obrátenou pyramídou a centrá Luník I., II. a VII., obchodno-spoločenské centrum v Šaci, Československú štátnu sporiteľňu, veľkopredajňu potravín Hornád, všetko v Košiciach, centrum sídliska v Rožňave, Dom potravín na Šírave. Ich najvýznamnejším počínom ale bol komplex Areálu snov na Štrbskom Plese, kde Kramár navrhol jeho architektonicko-urbanistickú koncepciu pre neskôr legendárne majstrovstvá sveta v severských disciplínach v r.1970. Areál bol aj medzinárodne vysoko uznaným dielom a Fíni pre prípravu nastávajúcich MS v Lahti, aby v ničom nezaostali, si zapožičali celú dokumentáciu. Hotel FIS pod skokanskými mostíkmi je Kramárovým dielom, podobne ako Dom služieb Štrbské Pleso a budova pre ČEDOK a Horskú službu v Starom Smokovci či autokemping Tatanec s kolibou v Tatranskej Lomnici (1967). Spolu s T. Kleinom zanechal Kramár v obraze Vysokých Tatrách svoju stopu aj v podobe železničnej stanice Štrbské Pleso, bytovými domami Pod lesom a turistickou ubytovňou v Tatranskej Lomnici (1968). Neskôr už z Bratislavy s A. Valentovičom prispel do Tatier areálom Eurocamp FIIC v Tatranskej Lomnici (1972-74) a spolu s dcérou Zinou žiaľ dnes už asanovanými bungalovmi, hotelom Urán Tatranskej Lomnici a chatou dcéry na Podbanskom (1970). Skúsenosti z Tatier využil neskôr aj pri stavbe horskej chaty v Margecanoch (1973). Mnohí poznajú jeho známu kolibu Soroška pri Rožňave (1976). Všetky tieto horské stavby majú svoju príznačnú architektúru s architektonickým pôsobením striech, použitým materiálom kameňa a dreva...Brilantné sú jeho čiernobiele perspektívy alebo rozvinuté pohľady architektonických návrhov.

Aj z Košíc ale pozorne sledoval domácu aj zahraničnú architektonickú scénu, často úspešne súťažili. So Šprlákom napr. získali prvé ceny v r. 1962 na výpravnú budovu ČSD Košice (aj s I. Šuhajikom), v 1963 ex-aequo najvyššiu cenu v súťaži na Staromestskú radnicu v Prahe a ako aj v urbanistickej súťaži na centrum Martina (1963). V roku v 1968 spolu s Košičanmi B. Hornungom, M. Kalinovským a J. Gerstbreinom vyhrali súťaž na Hlavnú stanicu a magistrálu v Prahe (realizovaný

bol v r. 1977 návrh arch. Dandu a kol.). Doprava a dopravné stavby ho zaujali, s Gerstbreinom vyhral v 1968 aj súťaž na riešenie dopravy Bratislava – sever. Napokon v r.1988 oboslal súťaž na prekládku bratislavskej hlavnej stanice.

V roku 1969 navrhol komplexnú prestavbu tolerančného ev. kostola v Švábovciach pri Poprade. V roku 1988 obohatil tento areál aj o budovu fary. Keď sme už pri sakrálnych stavbách, rozhodne treba spomenúť rekonštrukciu malého evanjelického kostola na Panskej ul. v Bratislave (1979-80).

V roku 1970 sa vracia do Bratislavy, kde sa začína jeho ďalšie obdobie tvorby. Ale aj táto etapa života je poznačená peripetiami. V normalizačnom období bol v r.1971 vylúčený zo Zväzu slovenských architektov a pozbavený vedenia projektových ateliérov. Pozbavený mnohých práv pôsobil až do roku 1984 ako projektant v Štátnom projektovom a typizačnom ústave a potom do roku 1990 sa presadil ako hlavný architekt Slovenského zväzu výrobných družstiev. V roku 1975 rekonštruuje prinavrátený rodinný dom. Diela z tohto obdobia vznikli najmä v spolupráci s dcérou Zinou, napr. budova polície v Starom Smokovci (1980), centrum sídliska Prievidza – Necpaly (1982 s L. Bánhegyim, A. Addovou a dcérou), rekonštrukcia hotela Limba v Tatranskej kotline (1984). Keďže pracoval v ŠPTÚ, boli to najmä typizačné štúdie, ktoré v tomto období vytvoril. Obnovil ešte spoluprácu so Š. Lukačovičom pri rekonštrukcii námestia v Prievidzi (1974) a neskôr pri rekonštrukcií VÚB v Bratislave a v Trenčíne (aj s dcérou, 1991-95) ako aj rekonštrukciu ich veľkej stavby Poštovej budovy v Bratislave. Veľkolepý projekt hotela Záhradky (1978-9) ale nebol realizovaný, čo Kramár pripisuje nežičlivosti niektorých aparátnikov voči svojej osobe.

Pár dní pred nežnou revolúciou, boli oslavy jubilea SVŠT (dnes STU). Kramár na ne nebol pozvaný. 31.októbra 1989 poslal Rektorátu SVŠT list, v ktorom s poľutovaním konštatuje túto zábudlivosť slovami: "...dopustili ste sa voči mne diskriminačnej deformácie..." a doložil doklady, že spolu s Bellušom sa ešte pred otvorením fakulty pričiňoval o jej založenie a bol jej druhým a najmladším profesorom (5). "Uvedomujete si, akej spoločenskej a kultúrnej hrubosti ste sa dopustili ?" končí svoj list.

Rok 1989 a nežnú revolúciu privítal s veľkým nadšením a nádejou, že podobné výpadky pamäte sa nebudú opakovať. Obdobie po nežnej revolúcii je poslednou etapou v sínusoide vzostupov a pádov jeho života. Ale ako píše, a čo sa nestalo? Vo svojich memoároch kriticky hodnotí preobliekanie kabátov, ktoré nastalo, keď mnohí ktorí by sa mali hanbiť a ospravedlniť, sa znova tlačili na výslnie spoločnosti. Veľmi kritický zostal aj k Fakulte architektúry, kam ho Spolok architektov a časť študentov a zamestnancov neúspešne presadzovali za dekana. Rektor STU mu udelil v 1994 čestný titul Dr.h.c. za rozvoj vedy a techniky v oblasti architektúry. Ešte predtým v roku 1990 mu Spolok slovenských architektov ako prvému slovenskému architektovi udelil Cenu Emila Belluša za celoživotné dielo a mesto Vrútky v r.1992 Čestné občianstvo. K tvorbe sa dostáva už pomenej, tvoril najmä s dcérou návrhy rodinných domov a realizovaný bol polyfunkčný dom vo Vrútkach (1996). Viac publikuje a angažuje sa vo veciach postavenia architektov, stál pri založení resp. obnovení profesijnej organizácie architektov - Slovenskej komory architektov. Tu dostal autorizačnú pečiatku s čestným poradovým číslom 0001. Okrem vlastnej biografie Poézia a galeje, ktorú odporúčame každému architektovi si prečítať, napísal aj knihu „Umenie života“. V nej sa na spôsob učebnice stručne venuje jednotlivým obdobiam vývoja architektúry a predstavuje vtedy činných slovenských architektov a ich diela, ktoré považuje za významný prínos pre slovenskú kultúru.

Ak chceme záverom hodnotiť život a dielo prof. Kramára, jednoznačne ide o jedného z najvýznamnejších a najplodnejších slovenských architektov. Prof. P. Vodrážka, ktorý rodinu prof. Kramára aj osobne poznal, svoj príspevok o profesorovi (3), uzatvára slovami, ktoré sa dajú len opísať: „Osud, ktorý sa s Eugenom (Jenkom) Kramárom nemilosrdne zahral, nemohol nezanechať stopy na jeho živote. Zrejme iba viera, morálno-vôľové vlastnosti a charakterové črty, pevné rodinné zázemie a okruh najbližších priateľov a spolupracovníkov mu pomohli prekonať peripetie, ktoré by spísal azda len skúsený dramatik. Napriek tomu tento ľudsky nesmierne hodnotný a všestranne nadaný človek, ktorý nielen projektoval domy, ale aj krásne kreslil a maľoval najmä akvarely, ba aj písal básne, si nikdy nesťažoval na svoj ťažký osud. Tí, ktorí ho poznali, vedia, že bol prísny na

seba, ale aj na svoje okolie. Vyžadoval vždy perfektne odvedenú prácu, nikdy však vedome neublížil. Bol cieľavedomý, nekompromisný, ale zároveň láskavý a ľudský. Azda aj preto zanechal za sebou také významné dielo.“

A dodajme, že ani dramatika by po tom všetkom nenapadlo, ako budú vyzerat' posledné chvíľky jeho života. 30.decembra 1996 bol pozvaný do koncertnej siene Slovenskej filharmónie, aby si z rúk ministra kultúry prebral vysoké štátne vyznamenanie Za rozvoj slovenskej architektúry, ktoré malo byť prejavom spoločenského uznania a úcty, ale aj ospravedlnenia. Nával emócií bol však zrejme tak silný, že prof. Eugen Kramár, keď chcel poďakovať, na akte preberania vyznamenania odpadol a zomrel. Je pochovaný vo Vrútkach.

Literatúra, zdroje

1. Kramár, E.: Umenie života, Spolok architektov Slovenska 1994, ISBN 80-88757-04-5
2. Kramár, E. : Poézia a galeje – spomienky architekta, zostavili Z.Maníková, Z.Kramárová-Mihalčíková, vydavateľstvo SAMO, 2014 ISBN 978-80-89123-11-7
3. Vodrážka, P.: Eugen Kramár, všestranne nadaný architekt s ťažkým osudom, In: Dulla, M. a kol.: Majstri architektúry, str. 76, PERFEKT 2005, ISBN 80-8046-312-3
4. Drahovský M., Bél. A.: Architekt Ján Šprlák – Uličný, vyd. Neografie Martin, 1995, ISBN 80-81586-93-4
5. Archív STU : zložky Eugen Kramár, Štefan Lukačovič

Ústredná poštová správa v Bratislave, nám. Slobody
foto B.Kováč

Fond národnej obnovy (dnes Ministerstvo pôdohospodárstva)

foto : B. Kováč

Budova Zboru národnej bezpečnosti, Bratislava, Račianska ul.

foto : B. Kováč

Hotel FIS, Štrbské pleso

zdroj <https://blog.gopass.travel/en/please-meet-the-fis-hotel/>

Eurocamp FIIC, Tatranská Lomnica

Zdroj http://sasarch.sk/cms/uploaded/1528_attach_plagat_594%C3%97792_all_.pdf

Ev.a.v. kostol, Švábovce

zdroj <https://sutazmania.sk/evanjelick-kostol-v-bovce-15203652815544033285/>

Praha, Staré mesto, zo skicára Eugena Kramára

Zdroj <https://plus7dni.pluska.sk/gal/domov/architekt-e-kramar-staval-budovu-policialneho-prezidia-bratislave-nakoniec-nej-aj-sedel/3>